

Медвідь Людмила Петрівна –
викладач кафедри правового
забезпечення Національного
університету оборони України
імені Івана Черняховського

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Розкрито поняття й систему економічних прав і свобод. Розглянуто нормативні акти, що закріплюють економічні права та свободи військовослужбовців, визначають їх обмеження й особливості реалізації. Здійснено порівняльний аналіз реалізації цих прав в інших державах.

Ключові слова: економічні права та свободи; правове регулювання; військовослужбовець; реалізація прав; обмеження прав.

Раскрыты понятие и система экономических прав и свобод. Рассмотрены нормативные акты, которые закрепляют экономические права и свободы военнослужащих, определяют их ограничения и особенности реализации. Проведен сравнительный анализ реализации этих прав в других государствах.

Ключевые слова: экономические права и свободы; правовое регулирование; военнослужащий; реализация прав; ограничение прав.

A concept and system of economic rights and freedoms is given in the article. Normative acts, which fasten economic rights and freedoms of servicemen, their limitation and feature of realization, are examined and analysed. The comparative analysis of realization of these rights is done in other states.

Keywords: economic rights and freedoms; legal adjusting; serviceman; realization of rights; limitation.

Основні права й свободи людини та громадянина закріплено в Конституції України [1]. Надзвичайне значення в житті людини, у тому числі й військовослужбовців, мають економічні права та свободи. Адже саме вони повинні гарантувати

економічну свободу людини, її розвиток як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості. Водночас саме реалізація цих прав дає змогу характеризувати державу як соціальну, тобто таку, яка забезпечує достатньо високий рівень життя для своїх громадян [2, с. 192]. На превеликий жаль, Україна не може гарантувати цього в сучасний період, оскільки вона посідає 164-те місце в рейтингу економічних свобод серед 179 країн світу. Це найгірший показник серед європейських держав [3].

Конституція України закріпила основні економічні права й свободи людини та громадянина без спеціального поділу громадян за їх професійною належністю чи іншими категоріями. Але виявляється, що не всі категорії громадян можуть однаково користуватися закріпленими правами й свободами. Однією з таких категорій є військовослужбовці. Для них встановлено різними нормативними актами деякі обмеження та особливості реалізації цих прав, виходячи зі специфіки військової служби. Тому виникає потреба в аналізі й дослідженні законодавства, що закріплює та регулює економічні права й свободи військовослужбовців.

Мета статті полягає в здійсненні аналізу законодавства щодо закріплення економічних прав і свобод військовослужбовців, виявленні проблемних питань та особливостей їх реалізації.

Дослідженню особливостей правового закріплення та реалізації прав, свобод людини й громадянина, у тому числі економічних, присвятили свої наукові праці такі вчені: В. Ф. Веніславський, Л. Д. Воєводін, О. М. Гончаренко, А. М. Колодій, О. Г. Кушніренко, Г. Н. Манов, О. О. Мішин, В. С. Нерсисянц, А. Ю. Олійник, В. Й. Пашинський, Ж. М. Пустовіт, П. М. Рабінович, О. В. Скупінський, Т. М. Слінько, О. В. Совгіря, Ю. М. Фролов, В. М. Шаповал, Н. Г. Шукліна та ін. Проте, на нашу думку, багато питань, особливо пов'язаних з обмеженнями й особливостями реалізації зазначених прав військовослужбовцями, потребують аналізу та подальшого дослідження.

Економічні права й свободи – це самостійний вид прав і свобод у загальній системі конституційних прав та свобод людини й громадянина, під якими слід розуміти можливості людини та громадянина володіти, користуватися,

розпоряджатися економічними благами, а також набувати й захищати їх у порядку, межах, формах і способ, передбачених Конституцією та законами України [4, с. 174].

У сучасній правовій науці існують різні думки щодо системи економічних прав і свобод. Так, науковці А. Колодій та А. Олійник вважають, що до економічних прав і свобод належать: право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45) [2, с. 192].

Ж. Пустовіт до системи економічних прав і свобод людини й громадянина відносить: право на приватну власність; право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом; право на користування природними й іншими об'єктами суспільної власності [5, с. 253]. Цю думку підтримують також низка науковців: О. Гончаренко [6], Ю. Фролов [7], О. Кушніренко, Т. Слінько, В. Веніславський [8].

Іншу позицію обстоює П. М. Рабінович, який складовими системи економічних прав вважає право на власність засобів виробництва; здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності; сприятливі умови й справедливу оплату праці; відпочинок і дозвілля [9, с. 7–8].

О. В. Скупінський під економічними правами людини розуміє значно ширший перелік, ніж той, що закріплений в Основному Законі. Так, зазначені права мають включати: 1) право приватної власності; 2) право на користування об'єктами публічної власності; 3) на свободу економічної діяльності (у тому числі свобода вибору виду суспільно корисної діяльності, свобода вибору професії, свобода підприємництва, право на захист від недобросовісної конкуренції тощо); 4) право на працю (у тому числі право на вільний вибір праці, заборона примусової чи невільницької праці, право на захист від незаконного звільнення й безробіття, на безпечні умови праці, своєчасне отримання заробітної плати, рівну й справедливу оплату праці тощо); 5) право на спадкування (у тому числі свобода прийняття спадку, право на таємницю

заповіту тощо); 6) право працівників на участь в управлінні своїм підприємством (у тому числі право на участь у приватизації, право на участь у розподілі прибутків свого підприємства тощо) [10, с. 11–12].

Основні права й свободи російський професор О. О. Мішин поділяє на три групи залежно від характеру відносин, що виникають між індивідумом і державою, а також між самими індивідумами. Особа, по-перше, як член громадянського суспільства, наділена певними соціально-економічними правами й свободами; по-друге, як член політичної громадськості, – певними політичними правами та свободами; по-третє, як фізична особа, – певними особистими правами й свободами. Соціально-економічні права та свободи визначають правове становище особи як члена громадянського суспільства. Найважливішим із цих прав є право на володіння й розпорядження приватною власністю. До соціально-економічних прав також науковець відносить право на працю, право на рівну заробітну плату, право на відпочинок, право на страйк, страхування щодо безробіття, пенсійного забезпечення пристарілих, інвалідів, охорону жіночої та дитячої праці [11, с. 40–41].

В. С. Нерсесянц серед економічних прав розрізняє право підприємницької та іншої, не забороненої законом, економічної діяльності, право приватної власності, право мати майно у власності, володіти, користуватися й розпоряджатися ним як одноосібно, так і спільно з іншими особами, право спадкування, право приватної власності на землю, свободу праці й заборону примусової праці, право кожного вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, вибирати рід діяльності та професію [12, с. 338–339].

Науковець Г. Н. Манов відносить право приватної власності до громадянських прав поряд із правом на охорону сім'ї, материнства й дитинства, свободи совісті, вільного пересування, судового захисту порушених прав. На його думку, до соціальних та економічних прав належать право на працю, вільний вибір роботи, рівну оплату праці, право на соціальних захист. Дослідник зазначає, що соціальні й економічні права покликані забезпечити людині гідний життєвий рівень [13, с. 237–239].

Таким чином, відповідно до зазначених класифікацій, можна зробити висновок, що економічні права – це сукупність певних економічних благ. Ця група прав не є незмінною, вона є динамічною. Щодо системи цих прав і свобод, то ми підтримуємо традиційний поділ економічних прав і свобод, що передбачає право на приватну власність; право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом; право на користування об'єктами публічної власності.

Розглянемо, яким чином економічні права й свободи можуть реалізовувати військовослужбовці.

Право приватної власності закріплено в ст. 41 Конституції України, відповідно якої кожна людина має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Власність – це належність матеріальних благ певній фізичній особі. Суб'єктами права приватної власності може бути кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, за умов, що вони набули це право в порядку, визначеному законом. Військовослужбовці є громадянами України, тому користуються цим правом на загальних підставах.

Об'єктами права власності можуть бути майно (речі, гроші, цінності) та результати інтелектуальної, творчої діяльності особи, тобто духовні цінності (твори науки, літератури, мистецтва, інформація тощо). Згідно зі ст. 13 Конституції України, громадянам гарантується право власності на землю. Тому військовослужбовці реалізують зазначені права відповідно до Цивільного й Земельного кодексів України та інших нормативно-правових актів. Реалізація цього права не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію й природні властивості землі. У Конституції України проголошено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, адже воно є непорушним.

Ці положення гарантовані і ст. 17 Загальної Декларації прав людини, де зазначено, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими. Ніхто не може бути позбавлений свого майна [15, с. 58].

В. М. Шаповал зазначає, що право приватної власності належить до особистих і як одне з природних прав має невідчужуваний характер. Загалом же це право слід сприймати не тільки як одне з прав особи, а як своєрідну основу, стрижень сукупності її прав і свобод, що визначає зміст останніх [14, с. 121].

Економічним правом є право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це право є досить багатограним і у взаємозв'язку з правом приватної власності становить правову основу ринкової економіки [8, с. 99].

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) на власний ризик із метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [16, ст. 42]. Суб'єктами підприємницької діяльності, згідно зі ст. 42 Конституції України, можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які не обмежені законом у правоздатності або дієздатності.

Водночас зазначеним законом обмежено права на заняття підприємницькою діяльністю депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції» встановлено обмеження щодо сумісництва й суміщення з іншими видами діяльності. Військовим посадовим особам Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової служби, заборонено займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту [17, ст. 7]. Поняття «військові посадові особи» визначено в ч. 11 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Так, до них належать військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством [17]. Донині в жодному нормативно-правовому акті не було зазначено, хто належить до цієї категорії осіб, що заважало об'єктивній реалізації зазначених положень закону на практиці.

Право на підприємницьку діяльність не є всеосяжним не лише за об'єктами цього права, а й за його суб'єктами. Про це свідчать положення законів, що обмежують деякі категорії осіб відносно реалізації цього права.

Таким чином, військовослужбовці обмежуються в реалізації права на підприємницьку діяльність і заняття іншою оплачуваною діяльністю, оскільки належать до категорії осіб, чие право обмежено законом. Обстоюючи цю точку зору, багато спеціалістів говорять про шкоду службі й інше, забуваючи, що майже у всіх західноєвропейських арміях військовослужбовцям платять за перепрацьований час. Крім цього, їх грошове забезпечення є значно вищим, ніж у військовослужбовців України. Жоден командир не буде безпідставно заставляти військовослужбовця сидіти в частині після закінчення службового часу чи викликати його в суботу або неділю. Водночас недостатнє грошове забезпечення, що унеможлиблює повноцінне утримання сім'ї, незабезпеченість житлом, змушують військовослужбовців порушувати вимоги законодавства.

Дотриманню економічних прав військовослужбовців приділяється значна увага в більшості провідних держав світу. Керівництво США, Російської Федерації, Федеративної Республіки Німеччини, Франції розглядає дотримання правового статусу військовослужбовців як обов'язкову умову, для того, щоб служба в збройних силах уважалася найбільш престижною та привабливою діяльністю [19, с. 117].

З'ясуємо, чи мають обмеження зазначених прав і свобод військовослужбовці інших держав. Так, в американській армії вони не можуть займатися приватною підприємницькою діяльністю, а також консультувати приватні фірми з будь-яких питань, що стосуються інтересів федеральної влади [20, с. 13]. Також вони не мають права найматися на роботу в комерційні організації й отримувати винагороду, якщо це призведе до їх відлучення з частини чи буде перешкоджати виконанню службових обов'язків. Заборонено приймати на оплачувану роботу, що виконуватиметься в позаслужбовий час у будь-якому з державних закладів, а також за грошову винагороду від приватних осіб і фірм, що перебувають у ділових відносинах із міністерством оборони або зацікавлених у них (§ 973 титулу 10

Зводу законів США). Рядовому й сержантському складу, що проходить службу в регулярних Збройних силах США, дозволяється працювати за винагороду в позаслужбовий час у комерційних організаціях, якщо це не буде заважати роботі цивільного населення й порушувати їх права (§ 974 титулу 10 Зводу законів США). Водночас в окремих випадках дозволяється займатися бізнесом і іншими видами діяльності у вільний від служби час і офіцерам для чого потрібний спеціальний дозвіл командування. В арміях США це називається «роботою під місячним світлом». Така діяльність не заохочується командуванням, оскільки служба потребує від військовослужбовців багато сил і часу. Таким шляхом ідуть західноєвропейські країни.

Закон Федеративної Республіки Німеччини «Про правове становище військовослужбовців бундесверу» від 19 березня 1956 р. чітко закріпив обов'язок військовослужбовців звернутися за дозволом до свого безпосереднього начальника, якщо він бажає мати додаткову оплачувану роботу; займатися ремеслом або вільною професією; виконувати роль члена правління, комітету чи іншого органу правління товариства чи опікуна (посередника). Дозвіл на таку діяльність видається в разі, якщо це не заважає виконанню службового обов'язку. Управлінням власним майном військовослужбовці займаються без особливих дозволів.

У Франції з 1990 р. військовослужбовцям також дозволено працювати у вільний від служби час, якщо робота не суперечить і не шкодить інтересам служби.

Отже, у багатьох зарубіжних країнах військовослужбовцям дозволяється з дозволу командування працювати у вільний від служби час.

Аналіз чинного законодавства України спонукає до внесення певних змін та уточнень до нормативно-правових актів, урегулювання деяких прогалин. На нашу думку, положення щодо обмеження такої діяльності, передбачені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [17], необхідно деталізувати в Законі України «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей» [21], де чітко визначити, що належить до іншої оплачуваної діяльності,

з'ясувати напрями забороненої діяльності. Також необхідно врахувати, що в окремих ситуаціях, наприклад, проходження військової служби в сільських місцевостях, представлення військовослужбовцям можливості суміщати військову службу з деякими видами діяльності було б виправданим і з точки зору інтересів тих громадян, які проживають у цих місцевостях. Військовий лікар, юрист чи інший фахівець могли б у вільний від служби час на законних підставах надавати відповідні послуги, яких люди за таких умов практично позбавлені. Та й для самих військовослужбовців в умовах, коли члени їх сімей обмежені в можливості працевлаштуватися, додатковий дохід не був би зайвим. Також вважаємо за необхідне надати можливість усім іншим військовослужбовцям займатися певною оплачуваною діяльністю, але в межах, чітко визначених законодавством. Наприклад, щоб ця діяльність не перевищувала восьми годин на тиждень, та здійснювалася без використання свого службового становища. На нашу думку, це не зашкодило б і боєготовності, оскільки пріоритетною все ж залишається військова служба.

Похідним від права власності є також право громадян України користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб та власністю українського народу. Це право закріплено в ст. 13, 41 Конституції України. Так, ст. 13 цього закону визначено, що кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; ст. 41 передбачено, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Користування природними ресурсами й об'єктами загальнодержавної власності здійснюється, як правило, безоплатно. Наприклад, користування закладами освіти, охорони здоров'я, місцями загального відпочину, шляхами, мостами та ін. Окремими об'єктами громадяни можуть користуватися за плату, в порядку й за умов, установлених органами, що здійснюють управління державними чи комунальним майном. Водночас це економічне право є лише різновидом права власності й потребує свого законодавчого

закріплення, належного теоретичного обґрунтування. Такої думки дотримуються науковці А. Колодій та А. Олійник, які розглядають це право в категорії приватної власності [2, с. 192]. Військовослужбовці користуються зазначеним правом без будь-яких обмежень на загальних підставах.

Економічні права тісно пов'язані із соціальними. Деякі науковці розглядають їх як єдину групу. Наприклад, через право користування об'єктами загальнодержавної власності військовослужбовці можуть реалізувати деякі соціальні права й свободи, а також передбачені законодавством гарантії та пільги. Так, наприклад, Законом України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [21] передбачено, що військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. За відсутності за місцем проходження військової служби або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів (п. 1 ст. 11); при зміні військовослужбовцями місця проходження військової служби, а також при звільненні з військової служби за віком, станом здоров'я чи у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів члени їх сімей, які навчаються (виховуються) у державних навчальних закладах, мають право переводитися до державних навчальних закладів, найближчих до нового місця проходження військової служби або місця проживання. Дітям військовослужбовців за місцем проживання їх сімей у першочерговому порядку надаються місця в загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах незалежно від форм власності. Крім цього, діти відповідних категорій військовослужбовців користуються переважним правом зарахування до військових ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, вищих військових навчальних закладів і вищих навчальних закладів, що мають

військові навчальні підрозділи, за умов успішного складення іспитів та відповідності іншим вимогам і правилам прийому до цих навчальних закладів (п. 3–4 ст. 13) тощо. При цьому не всі положення зазначеного закону реалізуються, багато з них мають декларативний характер з огляду на відсутність дієвих механізмів їх реалізації. Це пов'язано, у першу чергу, з недостатнім фінансуванням.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що військовослужбовці здебільшого володіють економічними правами на загальних підставах. Тобто вони мають можливість без будь-яких обмежень реалізовувати право приватної власності, а також право користуватися об'єктами права публічної власності. Крім того, вони мають додаткові пільги й гарантії, хоча не всі з них реалізуються на практиці. Водночас нормативними актами встановлено низку обмежень для військовослужбовців, а саме: відповідно до положень Конституції України ця категорія осіб обмежена в праві на підприємницьку діяльність та іншу оплачувану діяльність (крім викладацької, наукової й творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту). Це обмеження не суперечить ні міжнародним актам із прав людини, ні Конституції України, оскільки цього вимагає специфіка військової служби. Проте відсутньою є потреба в більш чіткому визначенні та врегулюванні питань щодо обмежень прав і свобод військовослужбовців шляхом унесення змін до законодавства України. На нашу думку, доцільно було б усі обмеження й особливості реалізації узагальнити, продублювати та закріпити в одному нормативно-правовому акті, наприклад, у Законі України «Про статус військовослужбовців».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». – К. : Велес, 2005. – 48 с.
2. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підруч.] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

3. З економічними свободами не склалося // *Голос України*. – 2011. – № 6. – 14 січ.
4. Совгіря О. В. Конституційне право України. Повний курс : [навч. посіб.] / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 544 с.
5. Актуальні проблеми конституційного права України : [підруч.] / за заг. ред. А. Ю. Олійника. – К. : Вид. дім «Скіф», 2012. – 552 с.
6. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : [навч. посіб.] / О. М. Гончаренко. – К. : Знання, 2008. – 207 с.
7. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Ю. М. Фролов. – О., 2005. – 20 с.
8. Кушніренко О. Г. Конституційне право України в схемах і дефініціях : [навч. посіб. для студ. юрид. ВНЗ та ф-тів] / Кушніренко О. Г., Слінько Т. М., Веніславський В. Ф. та ін. – Х. : Торнадо, 2003. – 328 с.
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.] / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
10. Скупінський О. В. Конституційно-правові засади економічної системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. В. Скупінський. – Х., 2011. – 20 с.
11. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : [учеб.] / А. А. Мишин. – М. : Юстицинформ, 2008. – 331 с.
12. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : [учеб.] / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 552 с.
13. Теория государства и права / под ред. Г. Н. Манова. – М. : БЕК, 1996. – С. 237–239.
14. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : [підруч.] / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, 2001. – 264 с.
15. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 344 с.
16. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 18–22.

17. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

18. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

19. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Пашинський Володимир Йосипович. – К., 2007. – 205 с.

20. Мгимов Ю. Социально-правовой статус военнослужащих США / Ю. Мгимов // Зарубежное военное обозрение. – 1992. – № 6. – С. 11–14.

21. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.